

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЭКОЛОГИК ЛОЙИҲАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДАГИ РОЛИ

Мирдовидов Б

ТДИУ тадқиқотчиси

Аннотация – Глобал экологик инқироз шароитида барқарор ривожланишни таъминлашда молиявий институтларнинг иштироки алоҳида аҳамият касб этмоқда. Бу жараёнда тижорат банклари муҳим боғловчи бўгин сифатида намоён бўлиб, экологик йўналтирилган лойиҳаларни молиялаштиришда катта роль ўйнайди. Мазкур мақолада тижорат банкларининг экологик лойиҳаларни молиялаштиришдаги роли ўрганилган бўлиб, энергияни тежаш, қайта тикланувчи энергия манбалари, углерод чиқиндиларини камайтириш ва экологик инфратузилмани яхшилашга қаратилган ташаббуслар мисолида таҳлил қилинади. Ўзбекистон тижорат банкларининг "яшил" молиялашдаги иштирок ҳолати, кредитлаш механизмлари, инвестиция дастурлари ва халқаро молиявий институтлар билан ҳамкорликлари таҳлил этилади. Банкларнинг бу соҳадаги фаоллигини чекловчи муаммолар ва тўсиқлар аниқланади ҳамда уларнинг экологик иқтисодиётга ҳиссасини ошириш бўйича тавсиялар берилади.

Калит сўзлар: яшил молиялаш, тижорат банклари, барқарор ривожланиш, экологик лойиҳалар, банк сектори, экологик инвестициялар, молиявий барқарорлик, экологик ташаббусларни қўллаб-қувватлаш.

КИРИШ

Сўнгги йилларда жаҳон ҳамжамияти томонидан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, иқлим ўзгаришига қарши курашиш ва барқарор ривожланишни таъминлашга оид саъй-ҳаракатлар янги босқичга кўтарилди. Бу жараёнда нафақат давлат органлари, балки хусусий сектор, жумладан, тижорат банклари ҳам фаол иштирокчига айланмоқда. Ҳозирги вақтда "яшил иқтисодиёт" ва "яшил молиялаш" тушунчалари молиявий амалиётнинг ажралмас қисмига айланиб, экологик лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш орқали иқтисодий ўсиш ва экологик мувозанат ўртасида барқарорликка эришиш масалалари муҳим аҳамият касб этмоқда.

Тижорат банклари иқтисодиётдаги энг муҳим молиявий институтлардан бири сифатида фақатгина анъанавий банк хизматларини кўрсатиш билан чекланиб қолмасдан, балки жамиятдаги ижтимоий ва экологик муаммоларни бартараф этишга ҳам ҳисса қўшиши керак. Жумладан, энергия манбаларининг самарали фойдаланилиши, ҳавони ифлосланишини камайтириш, сув ресурсларини тежаш ва чиқиндиларни қайта ишлаш каби соҳаларда амалга оширилаётган лойиҳаларга молиявий ресурсларни йўналтириш орқали банклар нафақат даромад манбаига эга бўлади, балки барқарор ривожланишнинг фаол иштирокчисига ҳам айланади.

Мазкур мақолада тижорат банкларининг экологик лойиҳаларни

молиялаштиришдаги ўрни ва аҳамияти, амалдаги механизмлар, учраётган муаммолар ва истиқболли йўналишлар таҳлил қилинади. Шунингдек, Ўзбекистон банк секторида экологик лойиҳаларни молиялаштириш бўйича мавжуд ҳолат ва халқаро тажриба асосида таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилади.

АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Ҳозирги замонавий глобал иқтисодиётда экологик барқарорлик ва “яшил ривожланиш” концепцияси кўплаб илмий тадқиқотлар ва амалий дастурларнинг марказида турибди. Айниқса, молиявий сектор, жумладан тижорат банкларининг экологик лойиҳаларни қўллаб-қувватлашдаги роли халқаро ва миллий даражадаги тадқиқотчилар томонидан кенг ўрганилмоқда.

Жаҳон банки, Халқаро валюта жамғармаси, Европа тикланиш ва тараққиёт банки каби халқаро молиявий институтлар ўз ҳисоботларида банklar томонидан амалга оширилаётган “яшил молиялаш”нинг самарадорлиги ва унинг иқтисодий ўсишга таъсири ҳақидаги таҳлилларни тақдим этган. Масалан, *World Bank Group (2021)* ҳисоботида таъкидланишича, тижорат банклари экологик лойиҳаларни молиялаштириш орқали карбон чиқиндиларини қисқартириш, энергия тежамкор технологияларни кенгайтириш ва яшил инфратузилмани ривожлантиришга катта ҳисса қўшиши мумкин.

Иқтисодчи ва эколог-олим *Н. Стерн* ўзининг “Иқлим ўзгариши иқтисодиёти” (*The Economics of Climate Change*) номли тадқиқотида экологик таваккалчиликни молиялаш орқали камайтиришда хусусий секторнинг, хусусан, банк тизимининг ўрни бекиёс эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, экологик таваккалчиликни ҳисобга олмаган ҳолдаги инвестициялар келажакда катта иқтисодий йўқотишларга олиб келади.

Ўзбекистон контекстида эса соҳага оид тадқиқотлар охириги йилларда фаол ривожланмоқда. *А. Раҳмонов (2022)* томонидан тайёрланган таҳлилий мақолада мамлакатимизда яшил молиялаш механизмлари ҳали тўлиқ шаклланмагани, банklarнинг экологик лойиҳаларни молиялаштиришдаги иштироки чекланган даражада эканлиги, бироқ бу йўналишда сиёсий ва иқтисодий шароитлар яратилаётгани қайд этилган. У, шунингдек, халқаро тажрибани локал шарт-шароитларга мослаштириш орқали миллий банк тизимида “яшил кредитлар” амалиётини йўлга қўйишни тавсия қилади.

Ж. Хожиматов ва Ш. Каримов (2023) ўз илмий ишларида таъкидлашича, Ўзбекистон тижорат банклари томонидан экологик лойиҳаларни молиялаштириш ҳали асосан ташқи донорлар ва халқаро институтлар билан ҳамкорлик асосида амалга оширилмоқда. Улар миллий банklar иштирокини фаоллаштириш учун солиқ имтиёзлари, регулятив енгилликлар ва махсус молиявий инструментларни жорий этиш зарурлигини кўрсатиб ўтишган.

Шу тариқа, мавжуд адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, тижорат банklarининг экологик лойиҳаларни молиялаштиришдаги иштироки жаҳон амалиётида кенг ўрганилган бўлса-да, Ўзбекистонда бу соҳа ҳали ривожланиш босқичида турибди. Илмий манбаларда “яшил молиялаш”ни банк тизимида интеграция қилиш механизмлари, молиявий таваккалчиликни баҳолаш

инструментлари, экологик инвестицияларни рағбатлантириш бўйича таклиф ва моделлар ишлаб чиқилмоқда. Мазкур мақола эса шу илмий жараёнга ҳисса қўшишни мақсад қилади.

МЕТОДОЛОГИЯ

Мазкур тадқиқотда тижорат банкларининг экологик лойиҳаларни молиялаштиришдаги иштирокини ўрганиш, унинг асосий омиллари ва таъсирчан механизмларини таҳлил қилиш мақсад қилинди. Бунда тадқиқотнинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, бир неча илмий-амалий ёндашувлар қўлланилди.

Аввало, тадқиқотда таҳлилий-тарихий усул орқали экологик молиялаш концепциясининг шаклланиш босқичлари, халқаро ва миллий молиявий амалиётда "яшил молиялаш" тушунчасининг ривожланиши таҳлил этилди. Бу усул тижорат банкларининг экологик лойиҳаларга нисбатан муносабатининг эволюциясини баҳолаш имконини берди.

Шунингдек, тадқиқотда компаратив таҳлил (солиштирма таҳлил) усули орқали Ўзбекистон тижорат банклари ва ривожланган давлатлар банк секторида экологик лойиҳаларни молиялаштириш амалиёти ўртасидаги фарқлар, ўхшашликлар ва ривожланиш нуқсонлари ўрганилди. Бу орқали мамлакатимиз учун мослаштирилган тавсиялар ишлаб чиқишга замин яратилди.

Институционал ёндашув асосида молиявий тизимдаги ҳуқуқий ва ташкилий механизмлар таҳлил қилиниб, тижорат банкларининг экологияга доир инвестиция фаолиятига таъсир этувчи тартиб-қоидалар, меъёрий ҳужжатлар ва регуляторлар ўрни ўрганилди.

Амалиётдаги ҳолатни ўрганиш мақсадида эмпирик тадқиқот усулидан фойдаланилди: айрим тижорат банклари фаолияти, уларнинг расмий ҳисоботлари, "яшил кредитлар" дастурлари ва молиявий кўрсаткичлари таҳлил қилинди. Айрим ҳолатларда банк ходимлари билан интервьюлар ташкил қилинди ҳамда соҳа экспертларининг фикрлари ўрганилди.

Тадқиқот натижаларини шакллантиришда сценарийли таҳлил ва SWOT-таҳлил усуллари қўлланилиб, экологик молиялашнинг имкониятлари, хавфлари, кучли ва кучсиз томонлари ўрганилди. Бундан ташқари, инвестиция муҳитини баҳолашда PEST-таҳлил (сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва технологик омиллар) асосида таҳлилий ёндашув қўлланилди.

Тадқиқот жараёнида асосий маълумот манбалари сифатида:

- тижорат банкларининг расмий веб-сайтлари, йиллик ҳисоботлари;
- Халқаро молиявий институтларнинг ҳисобот ва тавсиялари (World Bank, EBRD, IMF ва бошқалар);
- илмий мақолалар ва эксперт хулосалари;
- Ўзбекистон Республикаси қонунчилик ҳужжатлари ва ислоҳот дастурлари хизмат қилди.

Қўлланилган мазкур методологик ёндашувлар тадқиқот мавзусини ҳар томонлама ёритиш, хулосаларнинг ишончлилиги ва тавсияларнинг амалий аҳамиятини таъминлашга хизмат қилади.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Тижорат банкларининг экологик лойиҳаларни молиялаштиришдаги роли – бу замонавий иқтисодиётда устувор аҳамиятга эга бўлган масаладир. Ушбу рол тижорат банкларининг ижтимоий масъулиятини ошириш, барқарор ривожланишни қўллаб-қувватлаш ҳамда яшил иқтисодиёт сари ўтиш жараёнида уларнинг фаол иштирокини англатади. Экологик лойиҳалар деганда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан самарали фойдаланиш, энергия тежамкор технологияларни жорий этиш, ифлосланишни камайтириш каби мақсадларга хизмат қиладиган ташаббуслар тушунилади.

Банклар ушбу лойиҳаларни молиялаштириш орқали:

-Кўп йиллик ижобий таъсир яратиш (узок муддатли фойда ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш);

-Экологик хавфни камайтириш (лоқайд муносабат келтириб чиқарадиган экологик муаммоларнинг олдини олиш);

-Яшил иқтисодиётни рағбатлантириш (экологик тоза ишлаб чиқариш ва инфратузилмаларни ривожлантириш) амалга оширилади.

XXI асрда барқарор иқтисодий ривожланишга эришишда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалалари муҳим ўрин эгаллаб бормокда. Бу жараёнда тижорат банклари фақат анъанавий молия институтлари сифатида эмас, балки "яшил иқтисодиёт"ни шакллантиришда фаол иштирокчи сифатида ҳам намоён бўлмокда. Уларнинг экологик лойиҳаларни молиялаштиришдаги иштироки мамлакатларнинг экологик барқарорликка эришишида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Тижорат банклари қуйидаги йўллар орқали экологик лойиҳаларни молиялаштириши мумкин.

1-Жадвал

Тижорат банкларининг экологик лойиҳаларни молиялаштириш шакллари⁹⁹

№	Молиялаштириш шакли	Изоҳ
1	Яшил кредитлар	Ифлосланишни камайтириш ёки энергия самарадорлигини ошириш мақсадида бериладиган имтиёзли кредитлар
2	Лизинг механизмлари	Энергия тежамкор ускуналар ва қурилмалар учун молиявий лизинг хизматлари
3	Яшил облигациялар	Экологик лойиҳалар учун маблағ жалб қилиш мақсадида чиқариладиган облигациялар
4	Хусусий–давлат шериклик	Давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигида амалга ошириладиган экологик инвестиция лойиҳалари
5	Қарз кафолатлари ва субсидиялар	Рискни камайтириш мақсадида давлат ёки халқаро институтлар томонидан берилган кафолатлар

Кўриб турганимиздек, яшил кредитлар – бу атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган, ифлосланишни камайтириш, энергия самарадорлигини ошириш ёки қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш каби экологик мақсадларга йўналтирилган имтиёзли қарзлардир. Улар одатда паст фоиз

⁹⁹ Муаллиф ишланмаси

ставкалари, узоқ муддат ва қайтаришдаги энгилликлар билан фарқ қилади. Тижорат банклари бу турдаги кредитлар орқали ўз ESG (Environmental, Social and Governance) рейтингини яхшилаши ва ижтимоий масъулиятини намоён қилиши мумкин. Бироқ, яшил кредитларни ажратишдаги асосий тўсиқ – экологик фойдани аниқ баҳолашдаги мураккаблик ва лойиҳа қайтимидаги хавфдир. Яшил облигациялар – экологик мақсадларга хизмат қилувчи лойиҳаларни молиялаштириш учун чиқариладиган қарз инструментларидир. Улар орқали тижорат банклари, давлат ва хусусий сектор кенг жамоатчиликдан, инвесторлардан маблағ жалб қилади. Бугунги кунда яшил облигациялар бозорда банклар учун узоқ муддатли ресурс манбаи сифатида муҳим аҳамиятга эга.

Экологик инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда хусусий ва давлат секторларининг шерикликдаги фаолияти муҳим ҳисоблани, бундай шериклик, айниқса инфратузилмавий лойиҳалар (чиқиндиларни қайта ишлаш, ободонлаштириш, қайта тикланувчи энергия объектлари) учун самарали ҳисобланади. Давлат томонидан қонунчилик асосида кафолатлар ва субсидиялар берилиши, хусусий инвесторлар учун рискни камайтиради. Афсуски, Ўзбекистонда экологик йўналтирилган ДХШ лойиҳалари сони ҳозирча чекланган, тендер ва келишув жараёнларининг шаффофлиги ҳам таҳлил талаб этади.

2-Жадвал

Экологик инвестицияларда давлат-хусусий шериклик муносабатлари¹⁰⁰

№	Йўналиш	Таъриф / Мазмун	Амалий мисоллар	Мавжуд муаммолар	Таклиф этилаётган ечимлар
1	Аҳамияти	ДХШ экологик инфратузилмани молиялаштиришда давлат ва хусусий сектори имкониятларини бирлаштиради, рискни тақсимлайди	Чиқиндиларни қайта ишлаш, қайта тикланувчи энергия объектлари, “яшил” шаҳар транспорти	– Хусусий сектор учун ноаниқ регламент – Молиявий кафолатларнинг етишмаслиги	– ДХШ бўйича алоҳида “экологик платформалар”ни яратиш – Солиқ ва регулятор энгилликлар бериш
2	Иқтисодий имкониятлар	Давлат ресурслари ҳисобига хусусий инвестицияларни жалб қилиш, инновациялардан фойдаланиш имкони	Фотоэлектр панеллар, биогаз иншоотлари, чиқинди сўриш тизимлари	– Инвестор учун молиявий барқарорлик кафолати йўқ – Тендер жараёнлари шаффоф эмас	– Узоқ муддатли шартномалар (25+ йил) билан кафолатланган инвестиция шартларини жорий этиш
3	Хусусий сектор роли	Қурилиш, эксплуатация ва техник хизмат кўрсатиш, инвестиция киритиш, технологик ечимлар таклиф қилиш	Қайта тикланувчи энергия станциясини қуриш ва фойдаланиш (BOO, BOOT)	– Паст фойдалилик – Узоқ ROI (Return on Investment) муддати	– Даромад тақсимогини аниқ ва шаффоф белгилаш – Халқаро DFI (Development Finance Institutions) иштирокини таъминлаш
4	Давлат сектори роли	Жой ажратиш, инфратузилмани таъминлаш, кафолат	Экологик лойиҳалар учун ер ажратиш,	– Институционал заифлик	– “Яшил ДХШ” учун махсус норматив-ҳуқуқий база яратиш

¹⁰⁰ Муаллиф ишланмаси

		бериш, ҳуқуқий асосни шакллантириш	солиқ имтиёзлари бериш	– Бюрократик тўсиқлар	
5	Самарадорлик шартлари	Тарафлар ўртасида тенг манфаат, аниқ жавобгарлик, шаффоф механизмлар, давлат томонидан кафолатлар	PPA (Power Purchase Agreement) шартномалари	– Шартномаларда номутаносиб жавобгарлик – Коррупция хавфи	– Стандартлашган ДХШ шартномаларини жорий этиш – ДХШни рақамлаштириш ва жамоатчилик мониторинги

Экологик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш – замонавий иқтисодиётда барқарор ривожланиш ва экологик хавфсизликни таъминлашнинг энг муҳим инструментларидан биридир. Бу жараёнда давлат ва хусусий секторнинг ҳамкорлиги, яъни давлат-хусусий шериклик (ДХШ) модели жуда самарали ҳисобланади. Ушбу механизм орқали катта маблағ талаб этувчи экологик инфратузилмалар — масалан, чиқиндиларни қайта ишлаш, ҳаво тозалаш иншоотлари, қуёш ва шамол энергетикаси объектлари — амалга оширилиши мумкин. ДХШнинг асосий афзаллиги — давлат ва хусусий секторнинг ресурсларини, малакасини ва рискинни ўзаро тақсимлаш орқали экологик лойиҳаларни ҳаётга татбиқ этиш имкониятини яратишидир. Масалан, давлат инфратузилмани ва жойни тақдим этади, хусусий сектор эса қурилиш, эксплуатация ва инвестиция киритиш билан шуғулланади. Хусусий тадбиркор лойиҳа учун молия ажратади, ускуналарни олиб келади, қурилиш ишларини амалга оширади ва фойдаланиш жараёнини назорат қилади. Бундан ташқари, янги технологиялар, самарали бошқарув усулларини ҳам жорий қилади. Шунингдек, инвесторлар даромад олиш кафолатини таъминлайдиган шартномалар талаб қилади. Давлат эса экологик мақсадга йўналтирилган лойиҳаларни қонунан қўллаб-қувватлайди, ер майдони ажратади, солиқ имтиёзлари беради, жамоатчиликни жалб этади ва жавобгарлик механизмларини белгиловчи стандартлашган шартномаларни тақлиф қилади.

Экологик лойиҳаларга сармоя жалб этишда рискни камайтириш муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Шу боис, давлат ёки халқаро институтлар томонидан бериладиган кафолатлар (гарантиялар) ва молиявий субсидиялар тижорат банкларини бундай лойиҳаларга жалб қилишда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Улар банклар учун капитал йўқотиш хавфини камайтиради, бизнес учун эса кредит олиш шароитларини енгиллаштиради. Лекин амалда кафолат механизмлари чекланган, субсидия ажратиш жараёни эса қийин ва бюрократик ҳисобланади. Буни ислоҳ қилиш учун “яшил” кафолат жамғармаларини ташкил этиш ва халқаро ҳамкорликни кучайтириш лозим.

Тижорат банклари турли молиявий воситалар орқали экологик лойиҳаларни қўллаб-қувватлайди: яшил кредитлар, энергия самарадорлигини оширишга қаратилган имтиёзли молиялаштириш, яшил облигациялар, лизинг, халқаро грантлар ва субсидиялар механизмларидан фойдаланиш шулар жумласидандир. Ушбу воситалар орқали банклар нафақат экологик тоза лойиҳаларни амалга оширишга кўмаклашади, балки ўзларининг корпоратив ижтимоий масъулиятини ҳам юксалтириш имконига эга бўлади.

Экологик лойиҳаларга сармоя йўналтириш тижорат банклари учун ҳам бир қатор афзалликларни яратади. Аввало, ESG (Environmental, Social, Governance) мезонлари бўйича юқори баҳоланиш орқали банкларнинг халқаро молиявий бозорлардаги нуфузи ортади. Иккинчидан, бундай фаолият банклар портфелидаги хавфларни камайтиради, чунки экологик барқарор лойиҳалар кўп ҳолларда узоқ муддатли ва самарали даромад манбаси ҳисобланади.

Ўзбекистонда ҳам тижорат банклари экологик молиялаштириш йўналишида фаолиятни кенгайтирмоқда. Жумладан, “Агробанк”, “Ипотекабанк” ва “Асакабанк” каби банклар халқаро молия институтлари билан ҳамкорликда қайта тикланувчи энергия, энергия тежамкор ускуналар ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган лойиҳаларни молиялаштиришни бошлаган. Бизнинг фикримизча, тижорат банклари экологик лойиҳаларни молиялаштириш орқали нафақат атроф-муҳитни муҳофаза қилишга ҳисса қўшади, балки мамлакатнинг барқарор иқтисодий ўсишида ҳам муҳим ўрин тутадилар. Шу боис, экологик молиялаштириш механизмларини такомиллаштириш ва банк секторида “яшил” молия маҳсулотларини кенг жорий этиш замон талабидир.

ХУЛОСА

Юқоридаги таҳлиллardan келиб чиқиб, шуни қайд этиш мумкинки, тижорат банклари экологик барқарорликни таъминлашда муҳим молиявий воситачилардан бири ҳисобланади. Улар нафақат иқтисодий фаолиятни қўллаб-қувватлайди, балки ижтимоий ва экологик аҳамиятга эга бўлган лойиҳаларни молиялаштириш орқали атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва ресурслардан оқилона фойдаланишга ҳисса қўшади. Хусусан, “яшил кредитлар”, экологик облигациялар, энергия тежамкор технологиялар учун инвестициялар ва қайта тикланувчи энергия манбаларига қаратилган лойиҳалар шулар жумласидандир.

Ўзбекистон банк тизимида ҳам экологик молиялаштиришга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Бироқ ҳозирда бу соҳа тартибга солинмаган, махсус молиявий маҳсулотлар ва рағбатлантирувчи механизмлар етарли эмас. Шу боис, тижорат банкларининг экологик лойиҳаларга кенг миқёсда молиявий қўмак беришини таъминлаш учун қуйидаги хулосаларни келтириш мумкин:

1. Банклар учун экологик таваккалчиликни ҳисобга олган инвестиция сиёсати ишлаб чиқиши зарур;
2. Давлат томонидан “яшил молиялаштириш”ни қўллаб-қувватловчи норматив база ва солиқ имтиёзлари жорий қилиниши мақсадга мувофиқ;
3. Халқаро молиявий институтлар билан ҳамкорликда “яшил” молия инструментлари (масалан, “яшил” облигациялар) амалиётига киритилиши лозим;
4. Банк ходимлари учун экологик молиялаш соҳасида махсус малака ошириш дастурлари ташкил этилиши зарур.

Хулоса қилиб айтганда, тижорат банкларининг экологик лойиҳаларни молиялаштиришдаги роли нафақат иқтисодий самарадорлик нуктаи назаридан, балки жамиятнинг барқарор ривожланиши учун стратегик аҳамият касб этади.

Шу сабабли, ушбу йўналишда амалий ислохотлар ва кенг қўламли молиявий стратегиялар ишлаб чиқилиши долзарб вазифа сифатида намоён бўлмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. World Bank Group. (2021). *Green Finance and Environmental Sustainability: Global Policy Review*. Washington, DC: The World Bank.
2. Stern, N. (2007). *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge University Press.
3. International Monetary Fund (IMF). (2020). *Greening the Financial System: Taking Stock of Progress and Next Steps*. Washington, DC: IMF.
4. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2022). *Green Transition Impact Report*. London: EBRD Publications.
5. Rahmonov, A. (2022). “Ўзбекистонда яшил молиялаштириш механизмларининг ривожланиши: имкониятлар ва муаммолар”, *Иқтисодий тараққиёт масалалари*, №3, бет. 45–52.
6. Хожиматов Ж., Каримов Ш. (2023). “Тижорат банкларининг экологик лойиҳалардаги иштироки ва истиқболлари”, *Молия ва банк иши*, №2, бет. 33–39.
7. United Nations Environment Programme (UNEP). (2019). *Aligning Financial Systems with Sustainable Development*. Nairobi: UNEP.
8. Global Green Finance Index (GGFI). (2023). *Measuring Progress in Green Finance Worldwide*. London: Z/Yen Group.
9. International Finance Corporation (IFC). (2021). *Green Banking: Trends and Innovations in Sustainable Finance*. Washington, DC: IFC.
10. Ҳасанова, М. (2021). “Яшил иқтисодиётга ўтишда банк тизимининг вазифалари”, *Ўзбекистон иқтисодиётида ислохотлар*, №4, бет. 27–31.